

Az Óperenciás-tengeren innen és túl Magyar vonatkozású nevek nyomában*

1. BENKŐ LORÁND írta az egyik tanulmányában: „mindenekelőtt arra volna szükség, hogy az egyes szűkebb kutatási területeken belül időről időre történjen meg a tudomány mai szintjén már nem vagy nem teljesen helytálló régebbi nézetek kritikai felülvizsgálata, vagy legalábbis a továbbbépítkezés szempontjából kulcskérdésnek látszó álláspontoknak az újramérlegelése” (BENKŐ 1998: 111). Ez a gondolat a magyar művelődés történetének az előadása kapcsán sokasodó kérdéseim, töprengéseim folyamán ösztönzött arra, hogy a korábbi ismereteket újragondoljam, átértékeljem és sokszor a vitatott, mellőzött, olykor elfogadhatatlannak ítélt állításokkal szembesítsem. Így foglalkoztatott egyszerre a LÁSZLÓ GYULÁTól régészeti leletekkel megtámogatott kettős honfoglalás elmélete és KIRÁLY PÉTERnek a Magyar Nyelvben több mint két évtizede megjelent cikke (1987), majd néhány éve napvilágot látott könyve (2006).

2. A honfoglalás kérdését, lefolyását a különböző források eltérő módon interpretálják. A korai magyar krónikák két honfoglalásról beszélnek, és az elsőt 700-ra, illetőleg 677-re teszik. Az orosz Nyesztor krónika megkülönböztet fehér és fekete ugorokat, akik közül a fehér ugorok az avaroknál élnek, a feketék Oleg, azaz Árpád

* A Magyar Nyelvtudományi Társaságban 2009. október 20-án elhangzott előadás szövegének szerkesztett változata.

idejében jöttek. A kettős népelnevezések esetén a *fehér* jelző a keresztény, a *fekete* a pogány népesség jelzője lehet. Az ismert keleti és nyugati források (pl. Ibn Ruzta, al Gardízi, Konsztantinosz Porphyrogenetosz, illetőleg Regino prümi apát stb.) alapján Árpád magyarjainak a bejövetelét a IX. század végére lehet időzíteni. A magyaroknak a hunokkal való azonosítását az idegen forrásokban használt *onogur* névén alapuló *(h)ungar(us)* ~ *ungar* latin–germán alak rokon hangzása tette lehetővé nemcsak, vagy talán nem is elsősorban a magyarok körében. Ugyancsak az *onogur*-ból eredeztethető a szláv nyelvekben használatos, egy ósszláv **ogъr*- tőre visszavezethető elnevezésünk: orosz *Оугър*-, ukrán *угор* (*euъ*), lengyel *Węgień* stb. Egyéb hasonlóságok alapján az avaroknak a nevét is használták rájuk. Részint a homonímia, részint a szinonímia tehát jelentősen megnehezíti a történelmi tisztánlátást egy-egy nép azonosítását illetően. (A magyarok saját elnevezésének csupán egyetlen korai említése ismert Ptolemaiosztól a Kr. u. II. század elejéről, amikor még a Káma folyó környékén éltek, vö. HARMATTA 1997: 2). A magyar forrásokból következő kettős honfoglalás elméletét a XIX. század második felétől kezdve mind a történész, mind a magyar nyelvész kutatók túlnyomó része elvetette. Ez történt akkor is, amikor a régész LÁSZLÓ GYULA kutatásai során az avar leletek kronológiájában a VII. században egy új kultúra nyomait fedezte fel, amelyet jellegzetes motívumai alapján griffes-indás kultúrának nevezett el, és az első honfoglalóknak tulajdonított. Véleményét régészeti, embertani és nyelvészeti oldalról is igyekezett megtámogatni, amelyhez bizonyító adatot látott Német Lajos (Ludwig der Deutsche) 860. május 8-án Regensburgban kelt oklevelének *mons uuangariorum marcha* adatában. Vajon ez a *uuangar(us)* népnév, amelyet az *onogur*-nak alpesi szláv közvetítéssel a németbe került változatának tart, és amely szerinte a magyarok neve, itt más népnek, tehát az avaroknak az elnevezése lenne? A kérdés úgy is megfogalmazható, hogy lehettek-e a 800-as évek vége előtt magyarok a Kárpát-medencében.

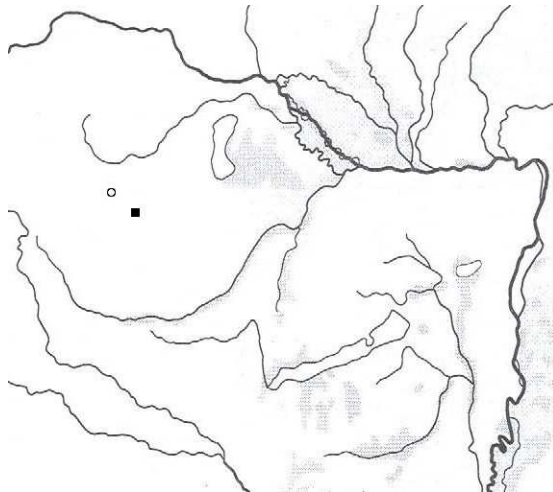
KIRÁLY PÉTER (2006) az *ungari*, *ungri*, *hungri*, *hungari* stb. lexikai adatoknak a Monumenta Germaniae Historica kötetekben a Meroving- és Karoling-kori forrásokban található előfordulásait vizsgálja. A legkorábbi említésekben a *hun*, *avar* és *hungarus* népnév szinonimákként szerepelnek: 561/562: „Auares, id est *Ungari* Pannonii”, – és ugyanebben a forrásban – „Auares qui et Huni sive *Ungari*”. Mivel az adat egy XII. századi forrásból származik, a szerzőnek, Gottfried von Viterbonak saját kora ismereteit is tükrözheti (ZOLTÁN 2008: 356). A „*Historia episcoporum Pataviensium et ducum Bavariae*” 618-ból felsorol barbár támadásokat, amelyek – az utolsónál említetthez képest korábban zajlottak le. A felsorolt népek a forrás sorrendjében: gótok, gepidák, hunok, alánok, kvádok, szarmaták, avarok és végül a legrosszabb: „in fine pessimorum *Hungarorum*” (KIRÁLY 2006: 151). A felsorolásból az következik, hogy a *hungarusok* itt már egyik korábban felsorolt néppel sem azonosak. Az adat ugyan korai időre vonatkozik, de a forrás késői volta következtében az előzőekhez hasonlóan minősíthető. Meggondolkoztató az is, hogy KIRÁLY PÉTER korai adatai az „első honfoglalás” általánosan ismert 670-es évszámát jóval megelőzik, ami a hihetőségüket csökkenti. Mindemellett BALOGH LÁSZLÓ KIRÁLY PÉTERnek több (részben itt említett, részben általam nem tárgyalt), a magyarokra vonatkozó adatát igen alapos szövegkritikai megjegyzésekkel látta el (BALOGH 2007).

A népnévi adatok mellett földrajzi helymeghatározásokat is idéz KIRÁLY PÉTER. Ezek szerint a magyarok Itáliát Friaulon keresztül rohanták le. A támadás útvonalát nemcsak a 888. március 21-én kelt oklevélből ismert *Strada Ungarorum* jelzi, hanem már 762–770-ből van rá adat „inter Taliamentum et Liquentiam [...] *via Ungarorum*” formában (KIRÁLY 2006: 152). Az elnevezés arra utal, hogy a magyarok többször is használhatták, illetőleg emlékezetes csapást mérhettek az ellenségre ezen az úton közelítve. Az útvonal egyébként hadak vonulására igen alkalmas volt: a hunok és a gótok útja is ez volt.

A magyarok országát több forrásból idézi KIRÁLY PÉTER: 723 k. Bonifacius és Martell Károly megegyezése tartalmazza az „a tyrannide et decimis regis *Ungariae liberare*” megjegyzést (KIRÁLY 2006: 151); később, 768 utánra vonatkozik: „Pipinus dux Francorum [...] venit ab *Ungaria*” (KIRÁLY 2006: 152); WEGENER „Genealogische Tafeln zur mitteleuropäischen Geschichte” című munkájában 860-ra kronologizálva említi egy eseményt: „Ulrich Graf an der *ungarischen Grenze*” (KIRÁLY 2006: 170) – ez a helymeghatározás több néven napjainkig azonosítható: 1144: ad terminos *ungarorum*, 1160 k.: *ultra uallem ungarium, Ungerbachtal > Ungerbach* helység Kirchsschlag mellett Alsó-Ausztriában (KIRÁLY 2006: 172). Ugyanennek a határvonalnak egy pontját jelöli a 860: *mons uuangariorum marcha*. A határvonalat a szakirodalom a Savaria/Szombathely–Carnuntum/Deutschkreuz vonalában helyezi el, a kérdéses hegyet pedig Szombathely közelében lokalizálja. A XII. századból „magyar határként” (*termini ungarici*) emlegetett helymeghatározás alapján, amely korábbra, talán 860-ra is visszanyúlhat, ennél valamivel északabbra lehet helyezni: a Pitten és a Répce felső folyása által határolt területre (KIRÁLY 2006: 176).

1. térkép

Kísérlet a *mons uuangariorum marcha* lokalizálására

○ 860: *mons uuangariorum marcha*

■ 1155/62: *ultra vallem Ungaricam*, 1565/76 im Unnerbach

A mons uuangariorum marcha lokalizálásának a kérdése talán kevésbé vitatott, mint a néphez való kötése. Mint már volt róla szó, LÁSZLÓ GYULA, de hozzá hasonlóan KIRÁLY PÉTER is a *wangar* nevet a magyarok nevének tekinti. A német szakirodalomban mára általánossá vált nézet szerint a *wangar* a Wang lakóira vonatkozik. Ennek a helynévi adatnak a népnévi háttere mindenesetre további vizsgálatot igényel.

3. Az előbbieknél jóval nagyobb bizonyító erejük van a személynévi adatoknak. – Az első személynévi előfordulás (731, illetőleg 736-ból) egy adománylevélből származik, amelyben Peto minden vagyonát St. Gallen egyházára hagyta. Az adománylevelet tanúként aláíró egyik személy neve *Ungar(us)*: „test. Sig. *Ungar*”. A dokumentumot „Selvester diagonus” írta és ő maga alá is írta (KIRÁLY 2006: 254). Ez a megjegyzés az adománylevél hitelességét igazolja. – A különböző, elsősorban kolostori névjegyzékek további mintegy hatvan adata különösen meggondolkodtató. A *Hunger, Hungarus, Onger, Wanger* személynevek 761 és 1000 között fordulnak elő, ugyanaz a személy olykor többször is. A nevek viselői között vannak birtokadományozók, sáfárok, küldöttként szereplő személy (II. – Kopasz – Károly birodalmi gyűlésén), egy férfi, aki St. Gallenban megkeresztelkedett, majd megnősült és fiakat nemzett. Meg kell említeni két püspököt is. 863-ban Hungarius püspök betegsége miatt nem vett részt Metzben a zsinaton, 982 és 1000 között *Ungero, Vungerus, Uuunnigerus* néven szerepel egy poseni (= Poznań) püspök. (KIRÁLY 2006: 156.) Egyértelműen igazat kell adni KIRÁLY PÉTERnek, hogy az ilyen tisztségek betöltéséhez megszerzett műveltség és társadalmi státusz legalább két generációs hátteret feltételez, azaz a névsorban szereplő magyarok a magyar népelemnek saját korát megelőző 60-80 éves jelenlétét feltételezik.

4. Az előbbieken elénk került adatok mögött meghúzódó nép azonosításához a Nyesztor krónika idézett megjegyzéséhez kell visszafordulnunk: a fehér és fekete ugorok kettősségében itt a fehér, azaz keresztényként értelmezhető ugorokat kereshetjük. Lehettek-e ők valóban magyarok?

A magyar honfoglalásban részt vevő törzsek nevét ismerjük, rajtuk kívül még a csatlakozott kabar törzsekkel számolunk. Nem esik szó ilyen összefüggésben a székelyekről. Eredetükről, nevük eredetéről is eltérő nézetek alakultak ki: döntően két elképzelés rajzolódik ki. Az egyik szerint török eredetű népesség, amely a magyarokkal való együttélés során nyelvet cserélt, míg a másik vélemény magyar eredetűnek tartja őket. Mindkét vélemény képviselői megegyeznek abban, hogy határőr szerepet töltöttek be elsősorban a nyugati, délnyugati végeken. Nyelvészeti szempontból semmi nem szól a nyelvcsere mellett; attól kezdve, hogy felbukkannak, mindig magyar nyelvűek. Magyarázatra szorul azonban határőrként való letelepítésük, amely a csatlakozott népekkel kapcsolatban jellemző. Nagy létszámú népesség lehetett: a morva határ mellett, Pozsony és Moson megyében, az Őrvidéken és Somogyban tartják számon központjaikat. A népi tudat azonban ennél kiterjedtebb, például a Nyitra vidéki kolóniak is székelynek tartják magukat. Nyelvjárási szempontból három jól elkülöníthető csoportjuknak a kapcsolatait a mai székelyföldi nyelvjárásokkal ugyancsak ki lehet mutatni (BENKŐ 1967). Ha bennük láthatnánk a

griffes-indás kultúra hordozóit, akkor *onogur* > *ungar* ~ *wangar* ~ *wenger* elnevezésük a korabeli forrásokban, határőr szerepük az avar birodalomban – és később, még az Árpád-korban is jól magyarázható lenne. Időbeli viszonylagos közelségük a hun hódításokhoz mind a nyugati, mind a saját hagyományuk alakításában magyarázatot adhat a magyarság kettős eredetmítoszához is. A csodaszarvas monda és Csaba királyfi legendája a székelység, a turul monda és Emese álma Árpád magyarjaihoz kapcsolható.

5. A magyar nyelv jelenlétének föltevése Pannóniában, illetőleg annak nyugati részén további kérdés megfogalmazását vonja maga után. Vajon a terület földrajzi neveiben van-e nyoma a korai magyar jelenlétnek?

A magyar névtani szakirodalom „romkontinuitásról” beszél az Alpoktól a Dunáig terjedő területen, ahol legfeljebb a peremvidékeken lehet szó névkontinuitásról. Eszerint a nagyobb víznevek és esetleg nagyobb városok neve őrzi a korábbi névadók hagyatékát (KISS 1997). Ebből egyértelműen következik, hogy 900 előtti magyar neveket nem várhatunk. KRISTÓ GYULA szerint honfoglalás előtti magyar helynevekről nincs tudomásunk, mivel okleveles adataink nem szólnak ilyenekről, nem maradhattak fenn (KRISTÓ 1983). Kérdés, hogy milyen nevek, névtípusok fordulhatnak elő ebből a korból. Aligha lehet arra gondolni, hogy a legkorábbi magyar helynévtípusoktól eltérő település-, domborzati és vízrajzi nevek keletkeztek. Ilyenek a pusztaszemélynévből keletkezett településnevek (*Beled*, *Herény*, *Kolon* > *Kóloom* 'Kulm im Burgenland' stb.); a határőrizettel kapcsolatos nevek (*Kapu* 'Kapunvár', *Őr*, *Lövő*), domborzati (*Ság*) és vízrajzi nevek (*Sár* 'Lajta', *Fertő*, *Han* 'mocsár, láp', *Gyöngyös*). A *Rábaköz*, *Csallóköz* típusú tájnevek korai keletkezése ugyancsak nem zárható ki, hiszen az *Etelköz* mint a Kárpát-medencét megelőző lakóhely (vö. Konst.: *ἀτελκούζου*) ugyanezt a névtípust képviseli. Az is figyelemre méltó, hogy a Gyöngyös felső folyásának, amely ma a *Zöbernbach* nevet viseli, úgy látszik, ettől független magyar neve is volt: 1263: „deinde transit dictum fluuium et vadit versus (plagam meridia)nam, pretereaque cadit in vallem *Egurmeugh* (?: *Egurwsugh*, ? *Egurwelgh*) appellatam; deinde ascendit per vallem vsque terminos *Kuruslak* 'Kirchschlag'”; MOÓR 1936: 85). Az oklevél adata bizonytalan olvasatú, az ugyanitt szereplő *Kuruslak* leginkább magyar népetimológias alak. A salzburgi érsekség emlékiratában 871-ből idézhető és a Nyugat-Dunántúlra helyezhető *Keisi*, *Ortahu* nevekkel kapcsolatban KIRÁLY PÉTER megkockáztatja (2006: 180) a magyar eredet lehetőségét.

Az egykori határvonal mentén, illetőleg attól keletre a településnevek máig őrzik a határ védelmét biztosító népesség emlékét: *Lövő*: 1211/1252: *Lvev*; *Alsó*-, *Felső*- és *Horvátlövő* (*Schützen*, *Deutsch*-, *Kroatisch*): 1427: *Secz*; *Sérc* (*Gschiess*): 1317: *Fulseuluew*, 1483: *Lewew* alias *Sycz*; (*Zala*)*lövő*: 1352: *Luuew*; *Rábort* (*Rauchwart*): 1427: *Ewr*; *Felső*- és *Alsóőr* (*Ober*- és *Unterwart*): 1327/1436/1610/1611: *de Superior Ewr* – 1441: *Alsowewr*; ? *Lödös* (*Litzelsdorf*): 1352–5: *Ledesfalua*, 1434: *Lewdes* (FNESz.). Ezeknek a magyar eredeti neve kétségen felül van; későbbi, illetőleg mai német, és még inkább horvát nevük másodlagosan, részint közvetlen átvétellel, részint tükörfordítással alakult ki.

2. térkép

Őr és Lövő településnevek

(<http://maps.google.com/maps?f=q&hl=hu&geocode=&time=&date=&tttype=&q=budapest&ie=UTF8&z=11&om=1>)

További két vízrajzi név kapcsolható még ide: a *Strém ~ Ösztörmen* patak korai *Csik* neve, amelyet a keletre telepített székelyek magukkal vitt földrajzinévyanyagában lehet megtalálni (Csíkszék), és a Lendva bal oldali mellékveze, a *Kebele*. Ennek szintén van párja a Székelyföld névyanyagában: *Kebeleszentivány* Marosvásársárhely környékén. (A névyvonatkozás megléte esetén szükségtelen más etimológiát tulajdonítani a Zala megyei pataknévynek, mint erdélyi párjának; vö. FNESz., illetőleg BENKŐ 1967.) Ezek a nevek – még ha oklevelekben nem is fordulnak elő a VIII–IX. században, korai keletkezésüket csupán ez a tény nem zárja ki. A meglkülönböztető előtagok (*Alsó-, Felső-, Német-* stb.) a korábbi falu lakosságának meglszaporodásával és a településnek ezt követő osztódásával magyarázhatók.

A Kárpát-medencére, vagy legalábbis annak nyugati felére föltett magyarnévyiség alapján új meglvilágításba került a frank forrásokban a 802-es csata színtereként szereplő *castellum Guntionis* helye. Ebben a csatában a Nagy Károly környezetéhez tartozó két keleti határgrof – vélhetően a frank sereg két vezére – elesett, amiből arra lehet következtetni, hogy jelentős összecsapás lehetett. Helyszínének meglhatározására különféle kísérletek történtek. Először Kőszeg német névének (*Güins*) alapján ide lokalizálták. Tekintettel arra, hogy a *Güins* név a magyar *Gyöngyös*-ből származik, amelynek a keletkezését 896 utánra tették, más magyarázatokat kerestek. Az egyik vélekedés szerint az Ulm melletti Günzburgra gondoltak.

A magyarázat ellen szól az avar birodalomtól való nagy távolsága. További névmagyarázati lehetőség lenne egy *Gunzo* nevű személy váraként való feltevése, de ilyen nevű személy a szóba jöhető osztrák (ostmarki, illetőleg karantán) területen nem ismert. Az a körülmény azonban, hogy a magyar nyelv a VIII–IX. század fordulóján már jelen lehetett ezen a területen, a régi magyarázat felé irányítja a figyelmet. A *Gyöngyös* azok közé a vízrajzi nevek közé tartozik, amelyek a IX. század előtt is keletkezettek. Ennek a mentén kell tehát olyan helyet keresni, amely több szempontnak is megfelel. A helynek harcászati szempontból jelentősnek, ugyanakkor esetleg máshol tapasztalható helynévadási szokásokat is kielégítőnek kellene lennie. Ilyent folyótorkolatok és utak érintkezési pontján érdemes keresni. Előfordul a német helynévadásban, hogy egy folyó torkolatánál a kisebb folyó neve válik a város nevének az alapjává, vö. pl. *Enns* az Enns és a Duna találkozásánál, *Arrabona ~ Raab* a Rába és a Duna találkozásánál, *Gran* 'Esztergom' ott, ahol a Garam ~ Gran a Dunába ömlik. Az avar védelmi vonal részeként egy fontos útvonal és egy folyó találkozási pontja stratégiaileg kielégíthetné a fenti követelményeket. Ahol a Gyöngyös a Rábába torkollik, ott, ahol a Savariát Arrabonával összekötő római út átkel a Rábán, Sárvár-Sitkén valóban feltártak egy várat, amely azonosítható a kérdéses csata helyszínével. (DÉNES 1992–95).

6. A továbbiakban a magyar határvonal mentén és az attól nyugatra található magyar vonatkozású helyneveknek szentelünk figyelmet. Ebben a tekintetben azonban elsősorban távolabbra tekintünk, hiszen az egykori Nyugat-Magyarország és a vele határos terület magyar vonatkozású nevei természetesen. Azt is figyelembe kell venni, hogy a magyar-osztrák szoros szomszédi kapcsolat, nem egyszerű szimbiózis szükségképpen hozott létre magyar (eredetű) neveket, amelyek némelyike néhány száz, olykor csak néhány évtizedes múltra tekint vissza. Mivel a mostani vizsgálatok a honfoglalás(ok) kérdéskörére irányulnak, az újabb keletű nevek figyelmen kívül maradnak.

Az egykori magyar határon túli névadatok két forrásból származnak. ELISABETH SCHUSTER etimológiai szótára egy korábbi munkából, Alsó-Ausztria teljes névanyagának adattárából kiválogatott nevek eredetét vizsgálja (SCHUSTER 1989–1994, 1995¹), SOMOGYI LÁSZLÓ monográfiája (SOMOGYI 2004) Ausztria és Bajorország területéről mutat be neveket térképmetszeteken és összesítve. A magyar vonatkozású, vagy annak tartott nevek egyik része a magyar népnév német változatát (*Ungar*, *Unger*), illetőleg a határőrizettel összefüggő *Löw* ~ *Schützen* névpárok lokalizálását is tartalmazza, amelyeket a hun–magyar azonosság alapján a magyarok 670 utáni történelmével tart kapcsolatba hozhatónak a szerző. Miután erre vonatkozóan hitelt érdemlő adatok nem állnak rendelkezésre, a *Hun* és *Etzel* típusú nevekkal, valamint a távolabbi területek német *Schützen* neveivel a továbbiakban nem foglalkozom.

Az *Unger*-előtagú nevek zömmel korai adatolásúak. Egy részük az egykori *Uuangeriorum marcha* mentéről való, és részint már volt róluik szó. Némelyikük már nem önálló település: *Ungerbach* Aspang-Markt és Zöbern között: 1292:

¹ Köszönettel tartozom Horváth Máriának a szótár rendelkezésemre bocsátásáért.

Ungerbach; Ungerbach Kirchsschlag mellett: 1155/62: „*ultra vallem Ungaricam*”; *Ungerdorf Ebenfurth* mellett: 1290: *Vngerdorf*.

A magyarok külső elnevezéséből származó helyneveket követve elhagyjuk az eddig hagyományosan is a magyar érdeklődés körébe vonható területet, és átlépve a magyar határvonalat, a gyeptű és gyeptűvel területére fordítjuk figyelmünket. A kérdéses típusú helynevek a mai Wein- és Waldviertel területén is előfordulnak, mégpedig korai adatolásúak: *Ungerdorf* Zisterdorftól délre: 1284: *Ungerdorf; Ungerdorf* Laa a. d. Thaya körzetében: 1172/90: *Ungerdorf*, jelentésük: 'magyarok falva'. Az *Ungerdorf* név nem minden esetben jelez mai települést. A Zistersdorf melletti Ungerdorf 1381-ben már *Ungerueld*-ként szerepel. A névváltás azt jelzi, hogy az egykori falu pusztává vált (SCHUSTER 1994: 355). A Laa a. d. Thaya közelében levő Ungerdorf ugyanakkor szomszédos területekkel van név vonatkozásban: mellette található *Ungerdorfer Hof* és *Ungerdorfer Graben* is, amelyek mind ma is élő nevek (SOMOGYI 2004: 33). Kihalt név a Kremstól északkeletre, Wiedendorf területén az 1501: *Ungertal* az *Ungermühle* közelében (SCHUSTER 1994: 356). A magyar népvét tartalmazó helynevek földrajzi elhelyezkedése fölveti a kapcsolódás lehetőségét a Morva folyó túloldalán elhelyezkedő Sasvár székely ispánsággal (amelynek az olsavai csatában volt szerepe), és amely a morva Uherský Brod és Uherské Hradiště felé is mutat.

3. térkép

Unger- kezdetű település- és határrész-nevek az egykori határvonalról nyugatra
(<http://maps.google.com/maps/ms?hl=hu&ie=UTF8&oe=UTF8&msa=0&msid=115748175277541762745.0004775700e23e5e0a175>)

A magyar népnév viszonylag sűrű előfordulása a magyar népelem korai jelenlétét kell, hogy jelentse. Ez adhat alapot arra, hogy magyar eredetű helynevek elő-

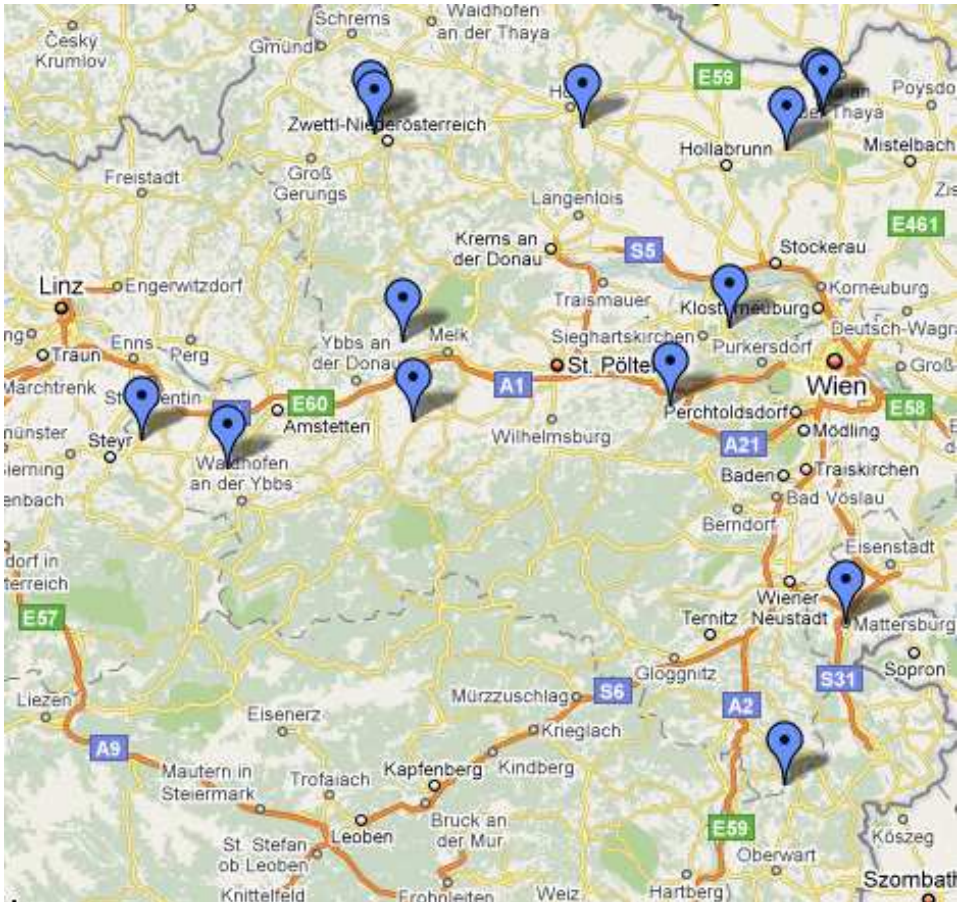
fordulására is gondolhassunk. Erről a vidékről magyar etimológiájú névként szerepel SCHUSTER etimológiai szótárában: *Schotterlee* hivatalos nevén *Oberschodenrlee*: XII. sz. k. e. / XIII. sz.: „duae villae *Schaeterlehen*, 1229 <1147>: *Shatirle*. A nevet a magyar *sátor* és a kfn. *le* 'domb' összetételének mondja, és a magyar határvédelem elemeként magyarázza; a származtatás vitatott. Ugyanezt az etimológiát adja meg a szótár az Altlengbach területén található *Schoderleh* (1376: „am *Schaterle*”) adattal kapcsolatban is. Az etimológia helyességét gyengíti, hogy ilyen névadásra a Kárpát-medencében nincs példa. Ebbe a jelentéskörbe sorolja az 1299: *Scharwarn*, 1318: *Scharbarn* (< *Sárvár*) mára már csak dülönévként használatos nevet (SCHUSTER 1995). – A Strahlbach településre vonatkozó első írásos adat (1139: *Scelebaes*) és a név további sorsa (1157: *Stralbach*, 1311: *Stralbach* – de 1311/1315: *Scelebaes*, *daz ist daz Stralbach*) az etimológia (*szél* 'perem' + *ebes* 'mocsár') helyességétől függetlenül is a lakosság kicserélődéséről, vagy legalábbis részleges nyelvcserejéről szólhat. A magyarban ilyen jellegű helynévre akad példa (vö. FNESz.): *Szélgyöp* (Salomvár határában, Zala megye), *Szélmező* (Mezőlak határában, Veszprém megye), *Szélshzeg* (helység a Szilágyságban), *Szélrtarló* (helység Margitától délkeletre). Az etimológiák kétségtelenné tételéhez további alapos településtörténeti ismeretek szükségesek, amelyeket a régészeti leletek elemzése egészítené ki. A *Fallbach* településnév magyar etimológiája (< *falva*) azonban elfogadhatatlan.

Nem állnak meg az *Unger-* ~ *Ungar-* névelemet tartalmazó helynevek Alsó-Ausztria nyugati határánál sem, hanem Felső-Ausztriában a Dunától északra és délre is folytatódnak (l. ismét a 3. térképet): *Ungerhahn* (Liebenau községben Freistadt körzetében), illetőleg *Ungergraben* (Weyer körzetében); *Hongar* (hegy Vöcklabruck mellett, és innen: *Aurach am Hongar*); *Ungerding* (Antieshofen mellett, Ried im Innkreis körzetében); *Ungernberg* (Enzenkirchen község része Schärding körzetében), melynek első adata 1200-ból való: „Vlricum de *Hungerperg*”) és *Ungering* (Raab község része, ugyancsak Schärding körzetében). Utóbbi nemcsak korai felbukkanású név: 1236: „in predijs sitis in *Vngring*”, hanem képzésmódja is a német helynévképzés régi, IX–X. századi rétegébe tartozik (SOMOGYI 2004: 33–4, illetőleg MAUERBÖCK-MOSSER 2002).

Az *Ungar* ~ *Unger* elemű földrajzi nevek átlépi az osztrák–német határt (igaz, az Innkreis csupán a XVIII. század végétől része Felső-Ausztriának). Történetileg tehát a Ried i. Innkreis és a Schärding körzetében található nevek az egykori Innbaiern területéhez és a mai bajorországi nevekhez vonhatók. Münchentől délnyugatra fekszik *Ungertsried*; Augsburgtól délnyugatra, Memmingen szomszédságában van *Ungerhausen*; Passautól északkeletre található *Ungarsteig*; Landshut és Regensburg között fekszik *Ungarischwall*. A Nürnberggtől délre fekvő *Ungerthal* nevének első előfordulása 1340-ből való, egyes források szerint Ottó német császárnak a magyarokkal vívott harcaira vezethető vissza (vö. http://hu.wikipedia.org/wiki/I._Ottó_német-római_császár). Ezt a nézetet általánosítva az összes bajorországi *Unger-* ~ *Ungar-* településre kiterjesztik a vesztes Lech-mezei csatával való összekapcsolás lehetőségét. Kérdés, hogy a vesztes ilyen mértékben névadó lehet-e egy viszonylag nagy kiterjedésű területen (SOMOGYI 2004: 19).

4. térkép

SCHUSTER szerint esetleg magyar etimológiájú helységnevek
 (<http://maps.google.com/maps?f=q&hl=hu&geocode=&time=&date=&ttype=&q=budapest&ie=UTF8&z=11&om=1>)

Az Óperenciás-tengeren innen és túl lehetséges magyarok számbavételéhez további helynévi adatokat is vizsgálni kellene. Számos településrész és gazdaság neve kezdődik az *Unger-* ~ *Ungar* népnévvel, mint pl. *Ungarviertel* (Wiener Neustadt), *Ungarvorstadt* (Fürstenfeld), *Ungerberg* (Miesenbach), *Ungerdorf* (Jagerberg), *Ungern* (Kraubath a. d. Mur) vagy akár a korábban már említett *Ungering*, *Ungerding* Schärding körzetében.

Az itt nem tárgyalt *Hunger-* elemű neveket általában az 'éhség' jelentésű német *Hunger* főnévvel kapcsolják össze, német és osztrák területen található nagy számuk azonban kétségessé teheti az egyféle magyarázatot. Az azonban nyilvánvaló, hogy az eddig magyar kutatók által szinte nem vizsgált névanyag alapos: névtani, településtörténeti, régészeti kutatásának feladata előttünk áll.

5. térkép

Településrészek, gazdaságok Ausztriában,
amelyeknek a neve *Ungar* ~ *Unger* népnévvel kezdődik

(<http://maps.google.com/maps?f=q&hl=hu&geocode=&time=&date=&type=&q=budapest&ie=UTF8&z=11&om=1>)

7. A bizonytalanságok és valószínűségek számbavétele után nézzük meg, hogy milyen következményekkel jár, ha tényként fogadjuk el a kettős honfoglalást.

A kolostori névsorokban szereplő magyarok révén felsejlik, hogy Szent István korában a hittérítésben tolmács szerepet betöltő karantán szerzeteseken voltaképpen a kereszténységet már megismert magyarokat érthetjük, hiszen egyébként nehezen rendelkezhetek volna megfelelő nyelvtudással. Ugyanez magyarázhatja, hogy a magyarok hadjáratai kapcsán akár St. Gallenban, akár Aachenben – szükség esetén mindig akadt tolmács. A kettős honfoglalás révén magyarázatot kaphatna a honfoglalás kapcsán soha nem említett székelyek felbukkanása, a nyugati határra való telepítése és határőr szerepe, a kétféle eredetmonda, a magyar egyházi terminológia bizánci és latin rétegeinek kettőssége is. Tisztázódnék a castellum Guntionis helye. A magyaroknak a Kárpát-medencében való korábbi megtelepedése, azaz a magyarszláv érintkezésnek az eddiginél korábbi kezdete szlavisztikai szempontból a szláv nazális magánhangzók denazalizálódásának kronológiájához járulna hozzá kedvezően (ZOLTÁN 2008). Arról van ugyanis szó, hogy a magyarba került korai szláv

jövevénytörzsek (pl. *galamb, gomba, munka, szent* stb.) a szláv nazális *ę* és *o* meglétéről tanúskodnak. A kérdéses hangok eltűnése ezért az átvételek lehetséges idejéhez, a honfoglalás 895-ös éve utáni századokra tolódott ki. A felsorolt adatok és a belőlük folyó megfontolások alapján valószínűsíthető, hogy a Kárpát-medence nyugati része az avar kor második felében lakott volt. Az avarokon kívül a területén egymás szomszédságában nemcsak szlávok és németek, de magyarok is jelen lehetnek. Az erre utaló nevek földrajzi elhelyezkedésének, egymás mellettségének a további vizsgálata a népiségi viszonyok terén is új eredményekkel szolgálhatna.

Kulcsszók: *Castellum Guntionis, Hungarus, Ungar, Unger*-féle helynevek Ausztriában, korai helynévtípusok, magyar honfoglalás, székelyek.

A hivatkozott irodalom

- BALOGH LÁSZLÓ 2007. Új könyv a „kettős honfoglalásról” (Megjegyzések egy a magyarság korai történetét tárgyaló mű margójára). *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica* 125: 3–19.
- BENKŐ LORÁND 1967. A nyelvöldrajz történeti tanulságai. MTA I. Osztály Közleményei 24: 29–48.
- BENKŐ LORÁND 1998. Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Akadémiai Kiadó, Bp.
- DÉNES JÓZSEF 1992–95. *Castellum Guntionis, Savaria. Pars Archaeologica* 22/3: 173–7. (<http://www.atreus.extra.hu/castellum%20guntinois.html>)
- HARMATTA JÁNOS 1997. A honfoglalás mai szemmel. Kézirat gyanánt. Miskolci Bölcsész Egyesület, Miskolc.
- KIRÁLY PÉTER 1987. A VIII–IX. századi *Ungarus, Hungaer, Hunger, Hungarius, Onger, Wanger* személynevek. *Magyar Nyelv* 162–80, 314–31.
- KIRÁLY PÉTER 2006. A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyíregyháza.
- KISS LAJOS 1997. Pannónia helyneveinek kontinuitása. In: KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *Honfoglalás és nyelvészet*. Balassi Kiadó, Bp. 187–97.
- KRISTÓ GYULA 1983. Nyelv és etnikum. A „kettős honfoglalás” elméleti alapjaihoz. In: RÓNA-TAS ANDRÁS szerk., *Szegedi bölcsész-műhely '82*. Szeged. 177–90 és klny.
- LÁSZLÓ GYULA 1988. *Árpád népe*. Helikon, Bp.
- MAUERBÖCK-MOSSER 2002. *Die Haus- und Hofnamen im Gerichtsbezirk Mauerkirchen*. http://www.ute.at/hausnamen-hofnamen_mauerkirchen/
- MOÓR, ELEMÉR 1936. *Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen*. *Sodalitas amicorum regiae universitatis Hungaricae Francisco-Iosephinae*, Szeged.
- SCHUSTER, ELISABETH 1989–94. *Die Etymologie der niederösterreichischen Ortsnamen* 1–3. Teil. Verein für Landeskunde von Niederösterreich, Wien.
- SCHUSTER, ELISABETH 1995. Magyar eredetű helynevek Alsó-Ausztriában. *Bécsi Napló* 16/5: 6–7.
- SCHWARTZ ELEMÉR 1932. *A nyugatmagyarországi német helységnevek*. Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt., Bp.

- SOMOGYILÁSZLÓ 2004. A burgenlandi magyarság. Történelem – földrajz – településforma – etikum – szociálökönómia. Előmagyar és honfoglaláskori helyneveink Ausztriában és Bajorországban. Burgenlandi Magyarok Népfőiskolája, Oberschützen/Felsőlövő.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2008. A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve. Magyar Nyelv 355–9.

ZELLIGER ERZSÉBET

Beyond (and this side of) the Seven Seas Tracing place names with a Hungarian connection

Starting from data of historical sources from the Merovingian and Carolingian periods, this paper seeks answers to the question of whether it is possible to support the likelihood of the presence of Hungarians in the Carpathian Basin prior to the well-known date of the Hungarian Conquest (895–896). To that end, the relevant name types and names are studied, as well as their incidence in the Western part of historical Hungary. The investigations are then extended to territories beyond the Hungarian borders where, on the one hand, names of settlements and fields with Hungarian etymologies can be found according to the literature and, on the other hand, place names in *Unger-* ~ *Ungar-* occur in substantial numbers, from the Moravian border down to Bavaria. On the basis of the data, the presence of Hungarians in Pannonia prior to 896 cannot be excluded. If this conclusion could be supported by further data coming from the domains of archaeology and/or local history, the findings would be of high significance for Hungarian history, cultural history, and linguistics alike.

Keywords: *Castellum Guntionis*, *Hungarus*, place names in Austria in *Ungar-*, *Unger-*, early types of place names, Hungarian Conquest, the Székely.

ERZSÉBET ZELLIGER